

ПРАВО

Теорія та історія держави і права

УДК 34: 316.75(477)

Микола Недюха *

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті обґрунтовується сутність правової ідеології українського суспільства як європейського типу ідеології, розкривається її державотворчий потенціал, перспективи розвитку.

Ключові слова: правова ідеологія, європейські типи правової ідеології, державотворча парадигма.

Недюха Н. П. Правовая идеология в контексте парадигмы украинского государственного строительства.

В статье обосновывается сущность правовой идеологии украинского общества как европейского типа идеологии, раскрывается ее потенциал государственного строительства, перспективы развития.

Ключевые слова: правовая идеология, европейские типы правовой идеологии, парадигма государственного строительства.

Nediukha M. P. Legal Ideology in the Context of the Ukrainian Statebuilding Paradigms.

The article substantiates the essence of the Ukrainian society legal ideology as of the European type ideology, divulges its Statebuilding potential as well as the perspectives of its development.

Keywords: legal ideology, European types of the legal ideology, Statebuilding paradigm.

Проблематика правової ідеології, як відомо, безпосередньо пов'язана із з'ясуванням ролі ідеологічного фактору в процесі соціальних змін. Ідейна розмитість сучасного українського суспільства, його ціннісна неоднорідність, світоглядний плюралізм, невизначеність цілей соціального розвитку лише актуалізують зазначену проблематику.

З приводу правової (конституційної) ідеології точаться дискусії щодо її сутності, функцій, призначення в суспільстві і, навіть, доцільності її існування. Принаймні, деякі автори відмовляють правовій ідеології в такому праві, ототожнюючи її з державною ідеологією, що, звичайно, є неприпустимо. Одні дослідники розглядають її як структурний елемент правосвідомості [1], сучасного українського конституціоналізму [2], як складову національної правової системи разом із законодавством та юридичною практикою [3]. Мають місце обґрунтування її як самостійного політико-правового феномену [4], розгляду як самостійної галузі правового знання – правології [5].

Необхідність правової ідеології обумовлюється низкою соціально-політичних причин, основними з яких є: а) крах концепції деідеологізації, що фактично визнали її автори – Р. Арон, Д. Белл, Ф. Фукуяма, адже ідеологічних пустот не може бути ні в діяльності держави, ні в життєдіяльності суспільства, на чому, власне, наголошується і в ст. 15 Конституції України; б) зміцнення української державності шляхом утвердження в свідомості громадян країни цінностей права, норм закону; в) формування масової правової свідомості, яка спроможна змінити картину правової реальності, що склалася в країні на користь верховенства права, законності і правопорядку; г) наукове прогнозування законотворчості та законодавчої діяльності; д) вплив на вироблення правової політики держави шляхом надання останній юридичного змісту, цільової спрямованості та наукової обґрунтованості. Іншими словами кажучи, правова ідеологія має бути підпорядкована завданням формування правової держави та громадянського суспільства, самодостатньої особистості на засадах, що обумовлюються нормативно-правовою регламентацією суспільних відносин. Саме ці обставини, з одного боку, «виправдовують» необхідність існування правової (конституційної) ідеології, а з іншого, дозволяють розглядати Конституцію України як правовий, політичний і ідеологічний документ водночас.

Необхідність ідеології, в тому числі і правової, обумовлюється також функціональним призначенням держави, принаймні, однієї з них – ідеологічної. Сутність ідеологічної функції держави деякі дослідники (Клименко А.І.) вбачають у підтримці певної ідеології, оскільки «будь-яка форма державно-організованого людського співжиття передбачає державну ідеологію як консолідуючу ідейно-ціннісну основу свого існування» [6]. Де-юре, як стверджує А.С. Сиротін, ідеологічна функція держави здійснюється в процесі законотворення, законодавчої діяльності, а також правозастосування, юридичної практики в цілому [7]. Будучи структурним елементом правової політики держави, правова ідеологія безпосередньо вплетена в тканину прийняття нормативно-правових актів, слугує ідеологічним забезпеченням ефективності їх реалізації, спрямована на утвердження, поширення та розвиток юридичної практики як «професійної діяльності

юридичного характеру, що здійснюється компетентними суб'єктами у межах своїх повноважень відповідно до чинного законодавства» [8].

Не менш важливого значення в частині доведення необхідності правової ідеології є звернення до нашого історичного минулого, адже, як стверджував С. Франкл, «...наше життя визначене силами і засобами, накопиченими в минулому... Сьогодніні звичаї, закони, яким ми підкорюємося, влада, якій ми скоряємося, весь духовний склад національного життя – все це, за загальним правилом, створено не нині існуючими людьми, а їх давно померлими предками» [9].

Повернення до національних першовитоків, історичні уроки державотворення дозволяють ідентифікувати окремі елементи вітчизняної правової ідеології, виходячи з різноманітних літературних і правових артефактів минувшини: легенд, літописів, сказань, державних договорів, законодавчих актів, грамот, уставів, уложень тощо Київської Русі, доби Середньовіччя та Нового часу. До її характерних ознак дослідники відносять, зокрема, культ добра і правди, нерозвинутість публічно-правової та політичної свідомості, ідеологічну та соціальну функції держави, історичну наступність, повторюваність, дискретність і варіативність ідеологічного розвитку, що значною мірою дозволяє її характеризувати як таку, що не є системною, цілісною [10]. Хоча при цьому тогочасній державній ідеології не можна відмовити у цілеорієнтувальній функції – намаганні відстоювати ідеали, що склалися ще за умов Середньовіччя, передусім, єдність, державність, соборність, патріотизм.

Відсутність в Україні правової ідеології де-факто можна пояснити багатьма факторами – соціальними, економічними, політичними, ідеологічними, однак основними з них є: а) негативне відношення громадської свідомості до будь-якої ідеології – правової, політичної чи соціальної, що можна пояснити своєрідним пострадянським синдромом на ще донедавна панівну роль комуністичної ідеології, а також – за умов сьогодення – недостатнім розвитком структур громадянського суспільства і, як наслідок, вітчизняної демократії; свідченням останнього є практична відсутність на вітчизняному політичному небосхилі ідеологічних партій; б) наявність поляризованої опозиції, кожна сторона якої розглядає іншу не як легітимного конкурента, що має підтримку значної частини українського електорату, а як ворога, у боротьбі з яким дозволені будь-які засоби, прийоми та технології; в) намагання розглядати будь-яке правове чи конституційне питання під кутом зору політичної вигоди, нехтуючи при цьому національними інтересами, пріоритетами розвитку країни; г) нехтування конституційними чи правовими нормами, якщо вони сприймаються як перешкода для досягнення політичних цілей [11].

На факт відсутності в Україні правової ідеології, так само як і на ідентифікацію Конституції України як ідеологічного документу не могло не вплинути ототожнення Основним Законом понять «політична влада народу» як джерело державної влади і «державна влада», що здійснюється органами держави. Адже загальновідомо, що будь-яка державна влада є політичною, тоді як політична влада не завжди є державною. «Деідеологізована держава, - стверджує російський дослідник Н.А. Боброва, – є таким же абсурдом, як і деідеологічна політика» [12].

Які це має наслідки для функціонування українського суспільства? Передусім, це позначається на раціональних засадах правової державності, оскільки цілі правового розвитку випадають з поля зору державних структур, органів місцевого самоврядування, політиків, а значить і громадян країни. Будь-яка держава має, передусім, дбати про утвердження концептуальних засад права, зміцнення правової системи як основи державності, що і має бути основним змістом правової (конституційної) ідеології, принаймні, в її першому прочитанні. Зазначене означає, що правова ідеологія має розглядатися не лише як структурний компонент вітчизняної правової свідомості, а як основа чинного законодавства, яка виконує в цьому сенсі низку життєво важливих функцій. Зокрема, цілеорієнтує законотворчу та законодавчу діяльність, підпорядковуючи їх завданням формування правової держави та громадянського суспільства, працює на спроможність права, правової норми поставати засобом адаптації людини до нових соціальних відносин, що формуються в країні, інтеграції різнорідних за своєю природою складових українського суспільства в єдиний соціальний організм. У цьому сенсі правова ідеологія дозволяє унормувати в концептуальному сенсі процес політичної зміни влади, забезпечити послідовне наступництво влади, адже кожна політична партія чи блок, коаліція політичних партій будуть керуватися пріоритетами, визначеними правовою ідеологією, а остання спроможна постати феноменом, який має власну сутність, закономірності становлення та розвитку, особливості функціонування відповідно до вітчизняної специфіки – політичної, соціальної, культурної, етнопонаціональної тощо. Відтак, правова ідеологія може розглядатися як особливий тип інтелектуально-духовного, концептуального в своїй сутності осягнення правової дійсності, виходячи з національних інтересів як відправних і визначальних щодо функціонування права як у державі, так і суспільстві, його основних сферах з людиною включно. Зазначене дозволяє забезпечити однакове прочитання та застосування положень Конституції України, норм закону у країні в цілому, що дозволяє утвердити конституційну норму як цінність, однаково важливу і для держави, і для суспільства, і для окремо взятого громадянина. Звичайно, це процес, що потребує значних зусиль різних суб'єктів діяльності – політичних, владних, наукових, громадянських тощо, однак підпорядкувати цей процес конституційно визначеним цілям (ст. 1 Основного Закону) спроможна лише правова (конституційна) ідеологія.

І цей процес можливий лише настільки, наскільки він може бути забезпечений зусиллями держави, суспільства, окремих громадян, що дозволяє його розглядати як різноспрямований і взаємодоповнювальний водночас: держава забезпечує законодавчу діяльність, суспільство, його самоврядні організації, окремі громадяни – контроль за органами влади та органами місцевого самоврядування. У цьому полягає складність формування правової ідеології – ні держава, ні суспільство, ні окремі громадяни не спроможні самі по собі запропонувати готовий варіант правової ідеології: остання може постати лише як результат спільних, принаймні, партнерських, солідарних дій. Зазначена особливість формування правової ідеології значною мірою пояснює факт її відсутності в Україні. У цьому сенсі правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових, конституційних у своїй сутності ідей, які знаходять обґрунтування на концептуальному чи доктринальному рівнях (що є обов'язковою умовою ідеологічного відображення дійсності!) в частині реалізації цілей та завдань розвитку країни, формування людини як правової істоти, утвердження правових цінностей (правопорядку та соціальної справедливості, верховенства права, пріоритету прав і свобод людини та громадянина, тощо), стандартних оцінок і правових установок в діяльності різних соціальних суб'єктів – державних і суспільних, індивідуальних і колективних [13].

Відповідно, правова ідеологія з часом має постати своєрідним світоглядом кожного громадянина, що спроможне сформувати й утвердити законослухняність як індивідуальну, колективну (групову чи корпоративну) та національну рису, утвердити індивідуальну та колективну правосвідомість як єдину, уніфіковану, стандартизовану, тобто як таку, що не протистоїть одна іншій. У своєму модельному вимірі така ідеологія може розглядатися як загальнонаціональна і ліберальна водночас, тобто така, що орієнтується на ринкові цінності, самодостатню особистість та європейські стандарти життя, тобто, утверджує як своєрідну надмету соціального розвитку тотожність народовладдя і демократії.

Саме ця ознака має постати вирішальною в частині утвердження України як демократичної країни. Це перше.

По-друге, право має бути спрямовано на врегулювання не суспільних відносин, як це продовжують за канонам «радянської гуманітарної науки» зазначати практично в кожному авторефераті на здобуття наукового ступеня, а на врегулювання соціальних відносин. Адже принципова відмінність полягає в тому, що суспільні відносини формуються на пріоритеті економічної сфери як безумовно визначальної, тоді як соціальні відносини передбачають рівність основних сфер життєдіяльності при безумовному пріоритеті прав і свобод людини та громадянина [14].

При цьому вона не має втрачати свого нормативного статусу, що з одного боку, забезпечує її від декларативності, а з іншого, актуалізує її як засіб корекції законодавства на предмет відповідності правовим інтересам різних суб'єктів діяльності, децентралізації влади, розробки та забезпечення ефективного функціонування єдиного механізму врахування й інтеграції загальнонаціональних, регіональних і місцевих інтересів, самоорганізаційних засад в єдиному правовому просторі тощо.

Функціональне призначення правової ідеології вбачається у цілеорієнтуванні, адаптації та інтеграції, забезпеченні регулятивного впливу, формуванні масової та індивідуальної свідомості на засадах конституційно визначених норм права. Будучи теоретичною основою і структурним елементом правової політики держави, правова ідеологія здійснює систематизуючий вплив на формування правосвідомості суб'єктів права, змісту їхньої діяльності, чим сприяє забезпеченню стабільності соціальних відносин. Не менш важливе значення правової ідеології полягає в задоволенні потреб суб'єктів юридичної практики як суб'єктів права, до яких, як відомо, відносяться: а) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; б) громадські об'єднання; в) посадові особи держави, органів самоврядування та громадських організацій; г) фізичні особи (громадяни, іноземці та особи без громадянства) [15].

Виходячи з вищевикладеного, передумовами формування правової ідеології є: а) держава як суб'єкт діяльності, що потребує концептуального обґрунтування місця та ролі, призначення права, правотворчості, законодавства, влади, державної правової політики в національній правовій системі; б) суспільство в особі різноманітних громадських і самоврядних організацій, соціальних груп і класів, корпоративних об'єднань, окремих індивідів, для яких правова ідеологія набуває ознак самоідентифікації з державою, потенціалом її розвитку, утвердження її як правової, соціальної, демократичної; в) наявність конституційних ідей, цінностей, норм, які потребують належного концептуального оформлення як засобу впливу на великі групи людей з метою формування громадянської та громадської свідомості, правових установок і очікувань як наперед визначених (і передбачуваних!) стандартів поведінки; г) правова наступність, основу якої складає врахування дії світових та регіональних (континентальних) тенденцій процесу соціальних змін, набутого досвіду, у тому числі в частині функціонування європейських типів правової ідеології.

Європейські типи правової ідеології формуються, як свідчить історичний досвід, за ознаками, основними з яких є: а) спроможність до втілення національних інтересів; б) мобілізації/інновації; в) соціальних змін; г) демократії та д) винагороди, поєднання яких та особливості реалізації утворюють її різновиди. До домінуючих типів відносяться: ліберальний та соціал-демократичний (більшість країн ЄС), консервативний

(Великобританія), ліберально-прогресистський тип правової ідеології (США), модернізації ний (Польща, країни Балтії) [16].

Відповідно до європейського досвіду можна виділити три рівні правової ідеології: а) теоретико-концептуальний, де обґрунтовуються цінності, ідеали, пріоритети соціального розвитку, а сама правова ідеологія має поставати внутрішньо несуперечливою теорією; б) нормативно-правовий, основним завданням якого є переведення цілей та завдань соціального розвитку на мову вимог закону; в) поведінковий, як результат впровадження в масову та індивідуальну правову свідомість основних положень правової ідеології, завдячуючи чому ідеологія спроможна постати гнучким інструментом управління, посилюючи потенціал держави масовою соціальною енергією.

Таким чином, правову ідеологію, зважаючи на її світоглядно-ціннісний, нормативний характер є підстави розглядати як офіційну ідеологію відповідно до особливостей політичної ідеології партії чи блоку партій, що отримують перемогу на президентських виборах.

Позитивне право має постати засобом забезпечення ефективності правової та політичної ідеології, а значить і інструментом реалізації ідеологічної функції держави,

Ідеологічна функція держави, будучи обумовленою природою держави та її соціальним призначенням, ментальними, історико-культурними особливостями, способом життя народу тощо є атрибутивною в діяльності держави і може здійснюватися як явно, так і скрито.

Основними моделями здійснення зазначеної функції держави є ідеократична та маніпулятивна. Якщо перша є домінуючою в країнах Сходу, визначала основоположні засади державного та приватного буття Російської імперії та Радянського Союзу, то друга – маніпулятивна – утвердилась у країнах ЄС, у тому числі в Україні.

Людству відомі два типи ідеології держави: а) духовно-ціннісний тип був притаманний давнім і середньовічним державам, а за умов сьогодення – деяким теократичним державам, де визначальною є релігійна ідеологія; б) інструментальний тип ідеології, який отримав поширення практично в усіх країнах Західної Європи. При цьому духовно-ціннісний тип ідеології ґрунтується на ідеократичній моделі, тоді як сутності інструментального типу ідеології відповідає маніпулятивна модель, яка не завжди є чітко артикульованою, характеризується витонченими прийомами пропагандистського впливу.

Відповідно, реалізація ідеологічної функції державами обумовлюється як історико-культурними умовами, звичаями і традиціями народу, так і, передусім, ідеологічними системами (ціннісно-духовною та інструментальною) і моделями – ідеократичною та маніпулятивною.

Правова ідеологія, маючи самодостатню сутність, статус та функції, призначення в державі та суспільстві, має розглядатися в її класичному розумінні, некласичному (позиціонування суб'єкта правової діяльності) та постнекласичному (формування правового простору). Тоді як сучасний її стан можна охарактеризувати як такий, що «завис» між демократією, що утверджується в Україні, і тоталітаризмом, який продовжує тяжіти над свідомістю кожного громадянина суверенної України.

При цьому утвердження та розвиток правової ідеології доцільно здійснювати, на наш погляд, виходячи з таких принципів як відправних положень: а) позитивістського, тобто нормативно-правового, обґрунтування природних прав людини в їх підпорядкуванні ідеям порядку та справедливості, які, за Р. Давидом і К. Жоффре-Спинозі, складають основу права [17]; б) рівності прав та обов'язків всіх суб'єктів політико-правового процесу як соціального – економічних, політичних, культурних, громадянських, громадських, опозиційних тощо; в) розгляду правової ідеології як структурного елементу народовладдя, що сприяє утвердженню єдності гілок влади, поділу останньої на центральну, регіональну та місцеву відповідно до вимог принципу субсидіарності.

Список використаних джерел:

1. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної Української держави і суспільства / В.Л. Толстенко. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук 12.00.01. – Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – К.: 2012. – С.4.
2. Стецюк П. Про дефініцію категорії «конституціоналізм» / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип.39. – С.171-180.
3. Сазонов В.И. Идеология как важнейшая составляющая политической и правовой системы Российского государства / В.И. Сазонов // Ученые записки / Волгогр. Ин-т экономики, социологии и права. – 2000. – Вып.1. – С.15 – 22; Сафронов В.В. Правосознание гражданина / В.В. Сафронов. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск: 2004; Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с.; Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов: 1999. – С.25.
4. Вихров А.А. Военно-правовая идеология США: Монография / Под ред. В.М. Боера / А.А. Вихров. – СПб: СПбГУАП, 2004. – 102 с.
5. Коцюба О. Правовологія – наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини / О.Коцюба // Право України. – 2003. – № 8. – С.100.

6. Клименко А.И. Взаимосвязь правового и политического сознания в осуществлении идеологической функции государства. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – М.: 2005. – С.17-18.
7. Сиротин А.С. Юридическая практика как фактор утверждения правовой идеологии. Вопросы теории и практики: [Монография] / А.С.Сиротин. – М.: МГИУ, 2009. – 169 с.
8. Там само. – С. 40.
9. Франкл С. Человек в поисках смысла / С. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – С. 62.
10. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века / Вступит. Статья Д.С. Лихачева. Сост. и общая ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева. – М.: «Худож. лит.», 1978. – С. 23-277, 305-391, 393-413; Рыбаков Б.А. Из истории культуры Древней Руси. Исследования и заметки / Б.А. Рыбаков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С.4-16; Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – С. 448-449.
11. Генсек Венеціанської комісії: В Україні нехтують правовими нормами, якщо вони є перешкодою для політичних цілей // Дзеркало тижня. – 2007. – 16-22 червня. – № 23 (652).
12. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России [Монография] / Н.А. Боброва. – М.: 2003. – С. 113.
13. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи [Монография] / М.І. Михальченко. – Дрогобич: 2004. – С. 21.
14. Гавриленко І.М. Соціальний розвиток: Навч. посібник / І.М. Гавриленко, П.В. Мельник, М.П. Недюха. – Ірпінь, Академія ДПС України, 2001. – С.11-113.
15. Заєць А.П. Суб'єкт права / А.П. Заєць // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.5. П-С. – К.: «Укр.енцикл.», 2003. – С.680.
16. Недюха М.П. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / М.П. Недюха // Віче. – 2009. – № 21(258). – С.27-30.
17. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: 2009. – С. 295.

** Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач сектору методології Інституту законодавства Верховної Ради України.*

УДК 340

Марина Булкат *

ЗОВНІШНЬОЕКОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

У статті досліджується зовнішньоекологічна функція України, її зміст, принципи та суб'єкти реалізації, а також її законодавче закріплення.

Ключові слова: зовнішньоекологічна функція, суб'єкти реалізації, система функцій держави.

Булкат М. С. Внешнеэкологическая функция Украины и ее законодательное закрепление.

В статье исследуется внешнеэкологическая функция Украины, ее содержание, принципы и субъекты реализации, а также ее законодательное закрепление.

Ключевые слова: внешнеэкологическая функция, субъекты реализации, система функций государства.

Bulkat M. S. The External Ecological Function of Ukraine and its Legislative Fixing.

In the article research the external ecological function of Ukraine, its maintenance, principles and subjects of realization, and also its legislative fixing.

Keywords: external ecological function, subjects of realization, system of functions of the state.

Розуміння зовнішньоекологічної функції відзначається своєю проблематикою та різноманітністю наукових підходів до її тлумачення. Це обумовлено, насамперед, історичними особливостями формування відповідного напрямку діяльності в Українській державі. Крім того, важливими чинниками становлення зовнішньоекологічної функції є увага до екологічних проблем на міжнародній арені, наслідки Чорнобильської катастрофи, підвищення використання екологічно небезпечних технологій у виробництві тощо.

Система екологічного права як першооснова закріплення теоретичних позицій зовнішньоекологічних векторів діяльності держави та відповідної функції, характеризується складною структурою. З одного боку, теза про єдину систему екологічного права забезпечує диференційований підхід до правового регулювання відповідних видів екологічних відносин, адже підгалузі екологічного права об'єднують різні правові інститути і (земельне, водне, гірниче, фауністичне, флористичне, атмосферно-повітряне, природно-заповідне,